

JAZYK AKO LABYRINT ETNOPOLITICKÝCH VZŤAHOV NA PODKARPATSKEJ RUSI

Csilla FEDINEC – István CSERNICSKÓ

Abstract: *Language as labyrinth of ethnopolitical relations in Carpathian Ruthenia.* The language question has always played a key role in national and individual self-identification and in the development of specifics of regional and ethnic identities. Each state authority paid particular attention to linguistic policy: each of them tried to organize the interrelationships between the different languages used in the Carpathian region to suit their social, economic, cultural and political needs in order to influence national and linguistic identity, the civic loyalty of the population in the region. In our study we will highlight the ethno-political and state-political goals of the Czechoslovak state in this region during the inter-war period, respectively, how these linguistic and political decisions influenced the mutual relationship of majority and minority communities and their relationship with the region and state.

Key words: Language question. Regional and ethnic identity. Carpathian Ruthenia.

Už samotné oficiálne názvy, označujúce geograficko-historický región Podkarpatska či už ako celku, alebo jeho jednotlivých častí, prispôsobujúce sa raz Budapešti, potom Prahe, Moskve či Kyjevu, veľa prezrádzajú o charaktere jednotlivých období a režimov. Obyvatelia regiónu sa zakaždým museli integrovať do nového systému, pričom každá nová moc bez zvažovania likvidovala regionálne podsystemy predošlého obdobia. Jazyková otázka vždy zohrávala kľúčovú úlohu v národnoštátnej aj individuálnej sebaidentifikácii a pri vývoji špecifík regionálnych a etnických identít. Každá štátna moc venovala mimoriadnu pozornosť jazykovej politike: každá z nich sa pokúšala usporiadať vzájomné vzťahy medzi jednotlivými jazykmi používanými na Podkarpatsku tak, aby tieto vyhovovali jej spoločenským, hospodárskym, kultúrnym a politickým potrebám, aby tým mohla ovplyvniť národnú a jazykovú identitu, ako aj občiansku lojalitu obyvateľov regiónu. Je to úplne prirodzené. Podľa Willa Kymlicku v Európe v 20. storočí si žiadna krajina, považujúca sa za národný štát, nemohla dovoliť etnokultúrnu a jazykovú neutralitu. Existuje celý rad politických rozhodnutí, ktoré majú dopad na jazykovú situáciu, a ku ktorým musia dospieť všetky moderné štáty. Tieto rozhodnutia sú určujúce z hľadiska toho, ktoré etnokultúrne či jazykové skupiny v historickej perspektíve prežijú, ktorá z nich bude dominantná, a ktorá v dôsledku absencie štátnej podpory zanikne, alebo sa dostane na spodnú priečku hierarchie.¹

Moderné európske národné štáty, v súlade s vlastnou systémovou logikou, teda nechceli zostať jazykovo neutrálnymi. Dlhodobé prežitie jazykových, národných či etnokultúrnych komunít do veľkej miery závisí od rozhodnutí centrálnych a regio-

1 „Az állam etnokulturális semlegessége nemcsak megvalósíthatatlan, de nem is kívánatos.” [“Etnokultúrna neutralita štátu je nielen neuskutočniteľná, ale aj nežiaduca.”] Krizsán Andrea interjúja Will Kymlicka kanadai filozófussal. In *Fundamentum* 2, 1997, s. 43-53.

nálnych vlád, ktorými tieto určujú jazykovú prax vzdelávania, verejných služieb, štátnych zamestnancov, určujú jazykové prostredie a systém pravidiel, do ktorého sa musia jazykovo a kultúrne integrovať národné, etnické, jazykové menšiny, autochtónne a prisťahovalecké komunity. V našej štúdii poukážeme na to, aké boli etnopolitické a štátnopolitické ciele československého štátu v tomto regióne v medzivojnovom období, resp. ako tieto jazykovopolitické rozhodnutia ovplyvnili vzájomný vzťah väčšinových a menšinových komunit Podkarpatska, resp. ich vzťah k regiónu a k štátu.

Politické pozadie

Po parížskych mierových rokovaní, ktoré ukončili 1. svetovú vojnu, bolo nevyhnutné pokúsiť sa nájsť nové odpovede na národnostnú otázku. Versailleský mierový systém zaviazal porazených, aby plnili zmluvy, do vypracovania ktorých skoro vôbec nemohli zasiahnuť. Deklarovanou zásadou mierových zmlúv, z ktorej sa vychádzalo pri vytváraní nových štátov, resp. nových štátnych hraníc na území bývalej rakúsko-uhorskej monarchie, bolo právo národov na sebaurčenie. Táto zásada však bola v takom rozsahu dopĺňaná inými – hospodárskymi, strategickými, často rýdzo kolonizačnými – hľadiskami, že nová politicko-teritoriálna konfigurácia regiónu nezodpovedala národno-etnickým princípom ani do tej miery, do akej by to jeho etnografické a demografické danosti boli umožňovali.² Z etnického hľadiska možno považovať za neúspech aj vznik nového štátu na ruinách ríše Romanovovcov, teda Sovietskeho zväzu. Kým na západ od neho sa bývalé ríše rozdrobili na malé národné štáty, tu zostali rôznorodé národnostné oblasti vo vnútri nového štátneho útvaru. Takto nevyšiel o. i. ani pokus Ukrajincov o osamostatnenie sa.

Od januára 1919 už boli v regióne prítomné československé i rumunské vojská. 8. mája 1919 padlo v Paríži rozhodnutie o pričlenení Podkarpatska k Československu. Rozhodnutie sa stalo súčasťou Saint-Germainskej zmluvy. Taktiež 8. mája v Užhorode tzv. Ústredná národná rada karpatských Rusínov prijala vyhlásenie o tom, že žiada pripojenie územia k Česko-Slovensku. Ale na Podkarpatsku boli stále prítomní aj prívrženci zotrvania v Maďarsku, a najmä v máramarošskej časti vystupovali prívrženci pripojenia územia k formujúcemu sa ukrajinskému štátu, ktorý sa usiloval o odtrhnutie sa od občianskou vojnou zmietaného Ruska.

Na pričlenených územiach sa okamžite začalo s budovaním československej administratívy. V septembri 1919, keď sa obsadenie priestoru definitívne upravilo v medzinárodnoprávnom zmysle, vo významnej časti regiónu už bola funkčná československá verejná správa. Táto správa tvorila základ československého režimu, ktorý v porovnaní s režimom v ostatných častiach Česko-Slovenska v celom medzivojnovom období zostal alternatívnym. Vytýčené hranice nesledovali hranice etnických území nielen vo vzťahu k Maďarom (smerodajná bola trasa železničných tratí vybudovaných v období dualizmu), ale ani k Rusínom. „Územie, v rámci Česko-Slovenska nazývané ako Podkarpatská Rus, nezahrnovalo všetky českosloven-

2 ROMSICS Ignác. A nagyhatalmak és az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása. In *Kisebbségkutatás* 2, 2000, s. 213.

ské regióny s väčšinovým rusínskym obyvateľstvom. V zmysle Saint-Germainskej zmluvy sa Prešov a okolie pričlenilo k Slovensku, Trianonská mierová zmluva zasa rozdelila Marmaroš medzi Česko-Slovensko a Rumunsko po línii Tisy.³

Ukrajinský filozof Vladimír Vernadskyj, jeden zo zakladateľov a prvý predseda akadémie vied Ukrajiny v decembri 1919 napísal do svojho denníka: „Noviny prinášajú správy o tom, že v Česku dajú Podkarpatskej Rusi autonómiu! Vždy som sledoval jej osudy s veľkým záujmom, ale nikdy by som si nepomyslel, že sa môže stať to, čo sa teraz deje. Spomínam si na debaty o Uhorskej Rusi s [Mychajlo] Drahoňanovom, ktorý považoval jej ochranu za svoju svätú povinnosť. Dlho som sa o tom rozprával v Moskve s Mychajlom Hruševskyjom. Vtedy sa obaja domnievali, že situácia je beznádejná.“⁴

V čl. 10. – 13. II. oddielu Saint-Germainskej zmluvy⁵ sa Česko-Slovensko zaviazalo, že na území, ktoré sa dostalo pod jeho správu s názvom Podkarpatská Rus, zriadi autonómnu jednotku s vlastnou samosprávou, ktorá bude mať zákonodarnú moc o. i. v jazykových záležitostiach. Právne postavenie národností upravila Ústavná listina⁶ z roku 1920, vychádzajúca z medzinárodnej Saint-Germainskej zmluvy. VI. hlava listiny s nadpisom Ochrana menšín národných, náboženských a rasových uzákonila úplnú rovnosť občanov republiky pred zákonom bez ohľadu na jazykové, náboženské alebo rasové odlišnosti. Jazykové práva na základe § 129 Ústavnej listiny upravil jazykový zákon, ktorý bol súčasťou ústavy. Zákon č. 122 z 29. februára 1920⁷ v § 1 ustanovil, že štátnym, oficiálnym jazykom republiky je „jazyk československý“, resp. že na českých územiach je v úradoch používaný český, na slovenských územiach slovenský jazyk (§ 4).

„Česko-Slovenská republika vznikla ako národný štát československého národa, v skutočnosti však bol mnohonárodnostným štátnym útvarom. Tretina jej občanov (34,3 % v roku 1921, 32,7 % v roku 1931) patrila k niektorej národnosti.“⁸ Eduard Beneš už v roku 1916 v jednej zo svojich prác, ktorá vyšla pôvodne vo francúzštine,

3 ВІДНЯНСЬКИЙ, Степан. Поразка імперського мислення і утворення національних держав. In ВЕГЕШ, Микола – ФЕДИНЕЦЬ, Чілла (eds.) *Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010, s. 54-55; ŠVORC, Peter – DANILÁK, Michal – NEPNER, Harald (eds.): *Veľká politika a malé regióny (1918 – 1939)*. Prešov – Graz : Universum, 2002, s. 34 -44, 59-82.

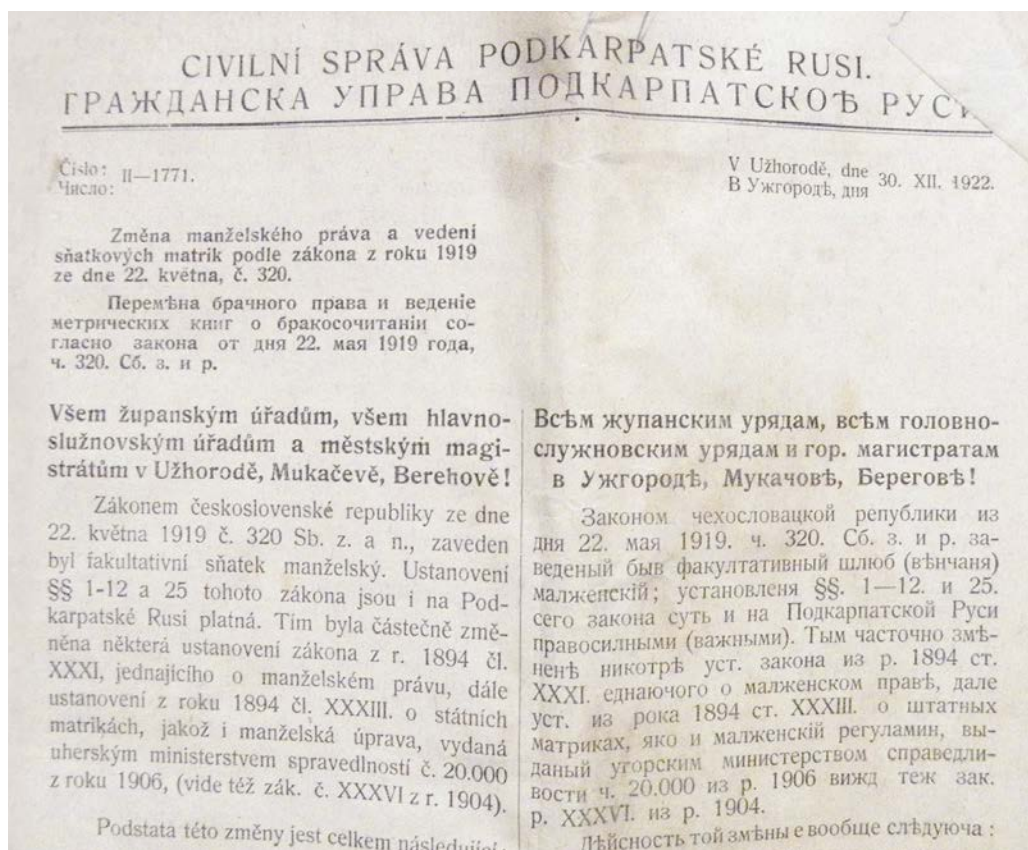
4 МАЗУРОК, Олег – ПЕНЯК, Павло – ШЕВЕРА, Мирослав. *Володимир Вернадський про Угорську Русь*. Ужгород : Ужгородський національний університет – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2003, s. 14.

5 Malá Saint-Germainská zmluva (Zmluva medzi čelnými mocnosťami spojenými i združenými a Česko-Slovenskom, podpísaná v Saint-Germain-en-Laye dňa 10. septembra 1919). VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha : Victoria Publishing, 1995, s. 329-334.

6 Ústavní listina Československé republiky (121/1920 Sb. Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky). Dostupné na: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html

7 Zákon c.122/1920 Zb. z. a n., upravující jazykové pomery v Československu. VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha : Victoria Publishing, 1995, s. 351-352.

8 POMICHAL, Richárd. Csehszlovákia es Magyarország viszonya az 1920-as években. In *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, roč. 2, 2007, s. 64.

Dvojazyčné nariadenie Civilnej Správy Podkarpatskej Rusi v Užhorode

napísal: „Češi a Slováci, nebo zcela prostě Češi, skládají se ze dvou žvlů: ze sedmi milionů Čechů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku a ze tří milionů Slováků, obývajících severní Uhry od stoku Moravy a Dunaje až k horní Tyse. Tyto dvě větve téhož národa mají tutěž vzdělanost, tentýž jazyk a tytéž dejiny; nářečí slovenské liší se trochu od češtiny...“⁹ Podobný názor zastával aj prvý prezident československého štátu, Tomáš Garrigue Masaryk, ktorý vo svojom často citovanom diele vydanom vo viacerých jazykoch konštatoval: „Československo je obnovením bývalého českého (a veľkomoravského) štátu [...] Češi a Slováci jsou jeden národ a mají jeden jazyk.“ (Slované po válce, 1923)¹⁰

Československý jazyk bol teda politickou konštrukciou, podobne, ako najrozšírenejší jazyk bývalej Juhoslávie, srbochorvátčina. Aj keď za teóriou srbochorvátскеj jazykovej jednoty sú aj isté historické tradície, od zániku Juhoslávie sa srbský a chorvátsky považujú za odlišné jazyky: v nezávislom Srbsku je štátnym jazykom srbcina, v suverénnom Chorvátsku chorvátčina, no v praxi sa v oboch štátoch použi-

9 BENEŠ, Eduard. *Zničte Rakousko-Uhersko!* Praha : Tiskové a vydavatelské družstvo československých socialistů, 1920, s. 55.

10 MASARYK, Tomáš Garrigue. *Slovanské problémy.* Praha : Státní nakladatelství, 1923, s. 13.

Trojazyčná orientačná tabuľa s názvom ulice v Berehove

va ten istý jazyk, ako v období existencie jednotného južnoslovanského štátu.¹¹ V posledných rokoch už dochádza nielen k odlišeniu srbčiny od veľmi podobnej chorvátčiny, ale za samostatný jazyk začína byť považovaná nielen bosniančina, používaná na moslimami obývaných územiach Bosny a Hercegoviny, ktorá má veľmi blízko k obom spomínaným jazykom, ale dokonca aj čiernohorčina.¹²

Československý národ a jazyk takto pozostávali z teoreticky rovnocenného slovenského a českého variantu. V skutočnosti v Československej republike v politickom slova zmysle dominovali Česi. Vidieť to aj na jazykovej politike na Podkarpatskej Rusi: ak bola slovenčina rovnocenným východným variantom „československého jazyka“, mala by sa logicky objavovať vo verejnej správe a v školstve, už aj preto, že z lingvistického hľadiska má bližšie k rusínčine, ako čeština. No na Podkarpatskej Rusi bola jazykom verejnej správy a školstva čeština, a nie slovenčina. Dominantné postavenie češtiny potvrdzuje aj prax uvádzania názvov štátnych inštitúcií: ak bolo treba rozhodnúť pre nápis v češtine alebo v slovenčine, zvyčajne sa stala „víťazkou“ čeština.¹³

Jazykový zákon a ostatné predpisy upravujúce jazykovú prax – ako napr. vládne nariadenie č. 27/1924 Sb.¹⁴ či vládne nariadenie č. 17/1926 Sb.¹⁵ – poskytovali používateľom menšinových jazykov pomerne široké práva, a to nielen pri ústnom, ale aj pri písomnom styku. Sloboda používať vlastný jazyk prislúchala nielen fyzickým osobám. Ak sa sídla firiem, podnikov, spoločností, cirkevných zborov nachádzali na území súdnych okresov, v ktorých podiel menšiny dosiahol zákonom určené percento, aj tieto právnické osoby mali právo používať menšinový jazyk. Podstatné je aj to, že štát v príslušných okresoch nie povolil, ale predpísal používanie menšinového jazyka. Vo veľkej časti Podkarpatskej Rusi boli nápisy na verejných priestranstvách, na školách, sídlach spolkov, na obchodoch dvojjazyčné (československo-rusínske), tam, kde bývala maďarská menšina, trojjazyčné (československo-rusínsko-maďar-

11 NYOMÁRKAY, István. A szerbhorvát nyelvkérdés. In *Magyar Nyelvőr* 2 (121), 1997, s. 204.

12 SÁNDOR, Klára. *Nyelvrokonság és hunhagyomány*. Budapest: Typotex, 2011, s. 74-75.

13 SZALAY, Zoltán. Kisebbségi nyelvi jogok Szlovákiában az 1918 – 1968 közötti időszakban. In *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 3, 2011, s. 86.

14 27/1924 Sb. Vládne nariadenie, ktorým sa upravuje užívanie jazykov pre župné zastupiteľstva, župné výbory a okresné výbory, sriadené podľa vládneho nariadenia zo dňa 26. októbra 1922, č. 310 Sb. z. a n. Dostupné na: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1924/013-1924.pdf>

15 17/1926 Sb. Vládní nařízení, jímž se provádí ústavní zákon jazykový pro obor ministerstva vnitra, spravedlnosti, financí, průmyslu, obchodu a živností, veřejných prací a veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, pro veřejné korporace, podléhajícím těmto ministerstvům v republice Československé, jakož i pro úřady místní samosprávy. Dostupné na: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1926/009-1926.pdf>

ské); vo viacerých jazykoch sa uvádzali aj názvy ulíc a námestí.

§ 6 jazykového zákona ustanovil, že regionálny snem, ktorý má byť na Podkarpatskej Rusi zriadený, bude mať právo sám upravovať jazykové pomery; kým sa tak nestane, aj na tomto území sa má aplikovať jazykový zákon, „avšak s ohľadom na zvláštne jazykové pomery v území“. Vykonávacie nariadenie k jazykovému zákonu z roku 1926 vo vzťahu k Podkarpatskej Rusi zopakovalo ustanovenie o aplikácii zákona, no dodalo, že všetkým súdom, úradom a orgánom možno podávať podania v ruskom (maloruskom) jazyku. Popri štátnom jazyku sa aj v maloruskom jazyku označujú budovy úradov a vydávajú sa úradné vyhlášky.

V zmysle jazykového zákona a jeho vykonávacieho nariadenia sa rusínsky jazyk mohol používať na celom území Podkarpatskej Rusi. Maďarčinu bolo možné používať v úradnom styku v obciach s prevahou maďarského obyvateľstva.

Jazykový zákon uzákonil aj právo menšín na vzdelávanie v materinskom jazyku. Podľa jedného z ustanovení školského zákona z 13. júla 1922 č. 226¹⁶ mohlo byť vyučovanie československého jazyka na menšinových školách povinné; jednoznačnú povinnosť vyučovať štátny jazyk na všetkých školách ustanovil zákon č. 137/1923 Sb. z 8. júna 1923.¹⁷ Napriek priaznivej legislatívnej úprave sformulovali menšiny, žijúce v Československej republike, viaceré sťažnosti v súvislosti s jazykovými právami. Jednou z príčin bolo, že 20-percentný podiel musela tá-ktorá menšina dosiahnuť na území súdnych okresov. Úrady sa pri reformách verejnej správy viackrát pokúsili o takú úpravu ich hraníc, ktorá negatívne ovplyvnila podiel menšín. Ďalej, pri zisťovaní podielu sa nebrali do úvahy osoby bez štátnej príslušnosti, ani cudzí štátni príslušníci. Aj keď Česko-Slovensko podpísalo mierovú zmluvu, dodatočne odmietlo tie jej ustanovenia, v zmysle ktorých malo automaticky udeliť štátne občianstvo osobám žijúcim na jeho území. Zákon č. 236/1920. Sb. o štátnom občianstve a domovskom

Vchod do budovy Krajského súdu s čerstvým dvojjazyčným nápisom na jej priečelí

16 226/1922 Sb. Zákon, jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občanských. Pozn.: předpis neplatí na Podkarpatské Rusi. Dostupné na: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1922/080-1922.pdf>

17 137/1923 Sb. Zákon, kterým se upravuje vyučování jazyku státnímu jakož i jazykům národních menšin na školách středních a ústavech učitelských. Dostupné na: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1923/061-1923.pdf>

Dvojazyčný domovský list z Berehova

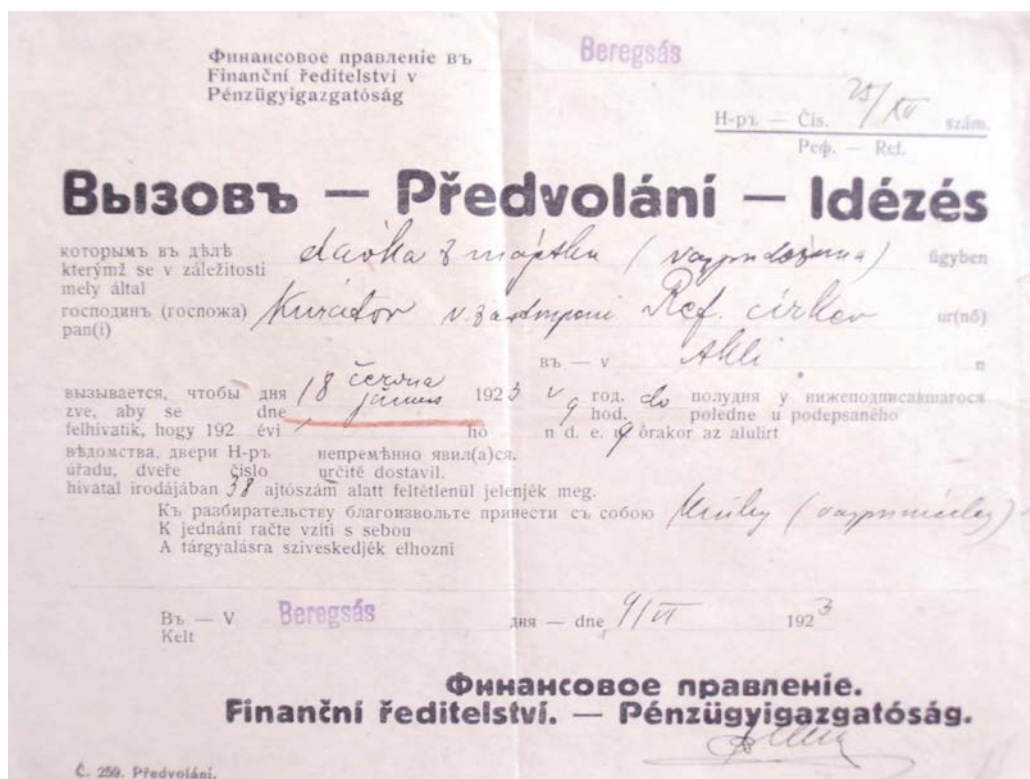
jednotlivých národností, a neriešené prípady občianstva sa týkali predovšetkým príslušníkov menšín. Napr. podľa sčítania ľudu z roku 1930 bolo na Podkarpatskej Rusi 16 tisíc cudzích štátnych príslušníkov a osôb bez štátnej príslušnosti, väčšina z nich maďarskej alebo rusínskej národnosti. Osoby bez československého štátneho občianstva chýbali nielen pri určovaní 20-percentného podielu, ale aj pri voľbách. Volebné právo mali totiž iba československí občania.

Populačná politika slúžila aj cieľom jazykovej politiky. Je napr. nápadné, že – berúc do úvahy dnešnú rozlohu Zakarpatskej oblasti – podľa maďarského sčítania z roku 1910 žilo v regióne 184-tisíc Maďarov, počas prvého československého sčítania sa tu už našlo iba 111-tisíc Maďarov. Dôvodom poklesu bol sčasti odchod mnohých maďarských úradníkov, intelektuálov, dôstojníkov, žandárov za maďarské hranice vytýčené v Trianone. Na druhej strane však oproti maďarskej praxe uvádzať v sčítacích hárkoch materinský jazyk, pri československom sčítaní sa zisťovala národnosť, čím sa židovské obyvateľstvo, do značnej miery hovoriace po maďarsky, dostalo do samostatnej kategórie. Maďarské strany na Podkarpatskej Rusi v československom období verejne zastávali názor, že pokles počtu Maďarov je predovšetkým dôsledkom „odčlenenia“ židovstva. Výzva, zverejnená v novinách Kárpáti Magyar Hírlap 5. mája 1935 napr. takto oslovuje Židov: „Bratské slovo k podkarpatskému Maďarstvu židovskej viery! [...] Maďarskí bratia židovského vierovyznania! Nastala posledná hodina! Vráťte sa do toho pôvodného spoločenstva, ktoré je aj Vaším životodarným elementom! Pridajte sa opäť k platforme politiky Maďarskej národnej strany!“²⁰

18 236/1920 Sb. Ústavní zákon, kterým se doplňují a mění dosavadní ustanovení o nabývání a pozbyvání státního občianství a práva domovského v republice Československé. Dostupné na: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1920/046-1920.pdf>

19 152/1926 Sb. Ústavný zákon o udelení štátneho občianstva československého niektorým osobám. Dostupné na: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1926/070-1926.pdf>

20 Cituje: FEDINEC, Csilla. *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918 – 1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok*. Somorja – Dunaszerdahely : Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004, s. 345-346.

Trojazyčné predvolanie

Pozmeneniu národnostných pomerov slúžilo aj založenie viacerých tzv. českých kolónií československými úradmi. Tieto vznikali na mieste bývalých veľkostatkov v rámci pozemkovej reformy, najmä v južnej časti Podkarpatskej Rusi, kde žili Maďari. Do týchto obcí usadili Čechov a Moravanov, resp. Rusínov z hôr, ktorí dostali rôzne výhody. Po prvej Viedenskej arbitráži v roku 1938 väčšina obyvateľov kolónií opustila územie, pričlenené k Maďarsku, na ich miesto, už z vôle sovietskych úradov, prišli neskôr Rusíni/Ukrajinci.²¹

Jazykovú situáciu v regióne by mohlo významne zmeniť uskutočnenie sľúbenej rusínskej autonómie, k čomu však došlo až na prahu ďalšej svetovej vojny. Podkarpatská vláda Augustína Vološina 25. novembra 1938 s odvolaním sa na § 8 československého jazykového zákona z roku 1920 zaviedla ako štátny jazyk autonómneho regiónu ukrajinčinu. 2. § nariadenia²² umožnil predkladať úradné podania aj v češtine, slovenčine a ruštine. Súčasne § 3 ustanovil zrušenie predošlých zákonných

21 SZAKÁL, Imre. „... Nem tehetnek ők sem róla, hogy közénk kerültek.” Az első Csehszlovák Köztársaság kárpátaljai telepítéspolitikájának néhány aspektusa. In SZAMBO-ROVSZKY NAGY Ibolya (ed.) „Így maradok meg hívívónek”. In memoriam Soós Kálmán. Ungvár : PoliPrint, 2012, s. 165-178.

22 Розпорядження правительства Підкарпатської Русі з дня 25 листопада 1938 року про запровадження на її території державної української (малоруської) мови. Доступне на: <http://izbornykh.org.ua/volosh/volosh41.htm>

úprav o používaní jazykov.²³ Vološinova vláda jednoznačne určila za cieľ ukrajinizáciu spoločenského a verejného života, čo naznačovala aj zmena názvu regiónu na Karpatskú Ukrajinu.

V čase, keď maďarské vojská už vyrazili na obsadenie územia Podkarpatskej Rusi, ktorá ešte bola súčasťou Česko-Slovenska, 14. marca v Chuste deklaroval autonómny parlament (sojm) nezávislosť Karpatskej Ukrajiny. Na druhý deň, kým maďarské jednotky zdolávajúc sporadický odpor priebežne postupovali smerom na hlavné mesto, Chust, sojm prijal ústavu,²⁴ v ktorej sa potvrdilo vyhlásenie suverénneho štátu (§ 1), ktorého štátnym jazykom je ukrajinčina (§ 4). Na faktickú organizáciu suverénnej štátnosti však už nebola žiadna šanca, maďarská armáda k 18. marcu ukončila obsadenie celej Podkarpatskej Rusi.

Jazykové smery

Aj keď sa autonómia v praxi nezrealizovala, úrady v období Československej republiky umožnili používanie rusínčiny v tých častiach regiónu (na území dnešnej Zakarpatskej oblasti), v ktorých mali Rusíni absolútnu prevahu. Z hľadiska jazykovej politiky teda jazyk väčšinových Slovanov bolo možné používať rovnocenne so štátnym jazykom (čiže teoreticky s československým, v skutočnosti s českým jazykom). Štátny jazyk predošlej doby, maďarčina, sa tiež mohla používať v úradnom styku na území tých súdnych okresov, kde podiel maďarského obyvateľstva dosiahol 20 %. Aj keď s jazykovopolitickou situáciou neboli úplne spokojní ani Rusíni, ani Maďari, hlavným jazykovým problémom tohto obdobia neboli otázky jazykovej politiky, ale jazykového plánovania. Predovšetkým to, že rusínčina ako úradný jazyk v regióne sa používala v 3 spisovných variantoch v oblasti kultúry, verejného života i vzdelávania.

Jedným z významných problémov miestneho slovanského obyvateľstva bola absencia jednotného jazykového smerovania. Od prelomu 19. – 20. storočia sa tu krížili snahy viacerých jazykových orientácií. Ani v medzivojnovom období neexistoval jednotný názor na to, ako by sa mala vyvíjať jazyková situácia. Dali sa rozlíšiť tri jazykové smery: rusofilský (veľkoruský), ukrajinozilský (maloruský) a rusínofilský. Zástancovia jednotlivých smerov mali protichodné predstavy o úprave jazykovej situácie väčšinového obyvateľstva regiónu; v kruhoch miestnej slovanskej inteligencie nebola jednota v tom, ktorý jazyk alebo jazykový variant by mal plniť funkcie spisovného jazyka (štandardnej variety).

Maďarské úrady pred rokom 1918 podporovali rusínsky smer. Prívrženci tejto orientácie považovali Rusínov na samostatný národ, rusínčinu alebo rusnáčinu (miestne slovanské nárečia) za samostatný jazyk, odlišný od susedných jazykov. Rusínofili pochádzali najmä z radov gréckokatolíckych kňazov mukačevského biskupstva. Ich cieľom bolo vytvorenie a kodifikovanie vlastného spisovného jazyka, založeného na miestnych nárečiach a na cirkevnom variante slovanského jazyka. Medzi najznámejšie postavy rusinizmu patria Antal Hodinka a Hiador Stripskij,

23 ЛЕВЕНЕЦЬ, Юрій et al. (eds.) *Закарпаття в етнополітичному вимірі*. Київ : ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2008, s. 294-295.

24 Конституційний Закон ч. 1 Карпатської України. Хуст, 15 березня 1939 р. Dostupné na: <http://litopys.org.ua/volosh/volosh45.htm>

ktorí však v československej ére nežili na Podkarpatskej Rusi, ale v Maďarsku, a na toto územie sa na chvíľu vrátili len po revízii hraníc.

V pozadí teórie o samostatnom rusínskom ľude je fakt, že hrebeň Karpát ako prírodná hranica oddeľuje uhorských Slovanov od Slovanov žijúcich na druhej strane hôr. Rusínofilská orientácia, ktorá žila ďalej aj po tom, ako sa región stal súčasťou Česko-Slovenska, bola za to, aby spisovný jazyk bol čo najbližšie k „jazyku ľudu“, čiže k hovorovému jazyku. Realizáciu tejto predstavy však výrazne sťažili významné rozdiely medzi miestnymi slovanskými nárečiami, takže otázku spisovného jazyka nebolo možné vyriešiť výberom jediného nárečia. Na to, aby skombinovali miestne nárečia, aby vyrovnali odlišné normy, nemali prívrženci rusinizmu čas, príležitosť, ani finančné prostriedky či legitimitáciu. Tento smer sa v 20. rokoch dostal do úzadia. Stalo sa tak aj preto, že československé úrady považovali hlásateľov teórie samostatného rusínskeho národa a jazyka za predstaviteľov maďarských záujmov, za „maďarónov“. Aj keď prívrženci samostatného rusínskeho spisovného jazyka v prvom čísle časopisu „Недѣля“ (Nedeľa) 6. októbra 1935 vyzvali predstaviteľov ďalších dvoch smerov – uznávajúc pritom kultúrnu veľkosť ruského a ukrajinského ľudu –, aby sa zjednotili v záujme vypracovania spisovného jazyka založeného na hovorovom jazyku miestneho obyvateľstva, táto kodifikácia sa dodnes neuskutočnila. Rusínsky smer sa opätovne posilnil v druhej polovici 30. rokov, resp. najmä po návrate Podkarpatska k Maďarsku.

Po pričlenení územia k Česko-Slovensku prebiehalo tvrdé súperenie medzi rusofilským a ukrajínofilským smerom. Pražská vláda spočiatku podporovala obidva smery, ktoré rozdeľovali slovanskú inteligenciu. Prvý považoval za účelné používanie (veľko)ruského spisovného jazyka, druhý si za svoj cieľ vytýčil zavedenie ukrajinskej štandardnej variety.

Za sumár jazykového programu rusofilskej orientácie môžeme považovať krátku stať Alekseja Gerovského,²⁵ v ktorom rozlišuje štyri jazykové varianty: a) severný veľkoruský [северно-великорусское наречие]; b) južný veľkoruský [южно-великорусское наречие]; bieloruský [белорусское наречие]; d) južnoruský alebo maloruský [южно-русское alebo малорусское наречие]. Nárečia podkarpatských Slovanov patria k južnému, čiže k maloruskému variantu. Nakoľko k jednotnému ruskému jazyku možno zaradiť aj miestnymi obyvateľmi používané varianty, podľa neho je používanie ruského spisovného jazyka pri písomnom styku zákonité. Gerovskij považoval ukrajinskú orientáciu za rozbíjačskú, umelo importovanú.

Zástupcovia ruskej orientácie si predstavovali takú jazykovú situáciu, aká charakterizuje nemecky hovoriace regióny Švajčiarska. Táto situácia, v jazykovede označovaná ako (fergusonovská) diglossia,²⁶ sa vyznačuje tým, že švajčiarski Nemci používajú v každodenných jazykových situáciách (doma, v kruhu priateľov, v súkromnej korešpondencii a pod.) miestnu varietu (Schweizerdeutsch), vo formálnych, verejných situáciách (v kostole, na pracovisku, vo vzdelávaní, v literatúre, v tlači

25 ГЕРОВСКИЙ, Алексей. *Борьба чешского правительства с русским языком* (1938). Dostupné na: <http://oboguev.narod.ru/images/cr3.htm>

26 FERGUSON, Charles A. Diglossia. In *Word XV*, 1959, s. 325-340; TRUDGILL, Peter. *A Glossary of Sociolinguistics*. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2003; WARDHAUGH Ronald. *Sociolinguistics*. 5th ed. Blackwell Publishing, 2006.

a pod.) zasa spisovnú nemčinu (Hochdeutsch alebo Schriftsprache). Rusofili navrhovali používať miestne dialekty v každodennej ústnej komunikácii, ale vo vzdelávaní a v kultúre trvali na zavedení ruského (veľkoruského) jazyka. Ruská štandardná varieta teda mala byť „nadradenou“, a miestne dialekty by plnili úlohu „nízkych“ variet. Miestnemu obyvateľstvu dávali za príklad nemeckú, francúzsku a taliansku jazykovú situáciu. Zdôrazňovali, že napr. Bavori, Sasi, Tirolčania atď. používajú svoj vlastný dialekt v rodine, no v kultúrnom živote, v školstve, vo vede, v literatúre prepínajú na spoločný spisovný nemecký jazyk. „Keď uznávame spoločný ruský spisovný jazyk, a žiadame jeho zavedenie do škôl, do úradov, nechceme odmietnuť jazyk ľudu. Ale my chceme toto nárečie postupne očistiť od hungarizmov, chceme ho obohacovať a rozvíjať, ale nie výmyslami a inými provincializmami, ktoré tu nemajú žiaden zmysel. Jazykovú otázku chceme riešiť podľa vzoru západoeurópskych kultúrnych národov, a nie inak. Ako francúzsky spisovný jazyk neškodí provensálcine, ruský spisovný jazyk neuškodí nám“ – píše napr. Igor Husnaj.²⁷

Teoretickým východiskom ukrajinoofilov bolo presvedčenie, že dialekty slovenského obyvateľstva Podkarpatska sú zhodné s ukrajinskými dialektmi používanými na východ od Karpát, teda sú variantmi ukrajinského jazyka, čiže nie sú samostatným jazykom. Zhodu medzi variantmi používanými na východnej a na západnej strane Karpát preukazovali najmä pomocou textov, ktoré vznikli pred 18. storočím. Ukrajinskú orientáciu podporovala aj významná časť miestnej inteligencie, napr. básnik, spisovateľ, redaktor Vasiľ Hrendža-Donskyj. V 21. čísle periodika Українське слово [Ukrajinské slovo] z 13. apríla 1938 napísal: „Karpatská Rus vlastne vôbec nepotrebuje samostatný spisovný jazyk [...], ak by sa tu objavil nejaký nový jazyk, nebezpečne by to pomohlo rozbíjačským snahám, ktoré sú medzi našim ľudom dávno prítomné. Nakoľko rusínske nárečie Karpatskej Rusi je nepochybne nárečím ukrajinského jazyka, tunajší občania musia prijať ukrajinčinu ako spisovný jazyk, ktorý používajú aj ich susedia a príbuzní.“ A pokračuje: „My na Podkarpatsku hovoríme peknou ukrajinčinou, jazykom, ktorý používajú naši bratia v Haliči, Bukovine a na Veľkej Ukrajine.“²⁸

Rusofilská orientácia mala tú výhodu, že ruština bola kodifikovaným, vysoko uznávaným jazykom, ktorý bol nositeľom vysokých kultúrnych hodnôt. Naproti tomu ukrajinský jazyk v prvej tretine 20. storočia mal niekoľko viac-menej odlišných spisovných noriem a pravopisov. Preto, podobne ako podporovatelia rusinizmu, aj ukrajinofilii čelili istým kodifikačným problémom. „Nesmieme zabudnúť na to, že »ukrajinsko-maloruský« jazyk a pravopis sa dodnes neustálili a nie sú jednotné. [...] Separatisti majú v súčasnosti aspoň tri pravopisy: rusínsko-ukrajinský na Podkarpatskej Rusi, haličsko-ukrajinský v Haliči a malorusko-ukrajinský v južnom Rusku. Ktorý z nich je najlepší, nevedia ani sami separatisti. My vieme, že inak písal

27 ГУСЬНАЙ, Игорь. *Языковый вопрос в Подкарпатской Руси*. Пряшевъ : Книгопечатня „Св. Николая“, 1921, s. 19, 27.

28 Cituje: ФЕРЕНЦ, Надія. В. Гренджа-Донський про мову Закарпатців. In *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород : Патент, 1993, s. 314-320.

[Ivan] Kotljarevskij, inak [Mykola] Kuliš, [Ivan] Franko, [Vladimir] Vinničenko“ – píše Husnaj.²⁹

Vytvorenie jednotného ukrajinského štandardu výrazne sťažila roztrieštenosť ukrajinského jazykového územia, ktoré do konca 2. svetovej vojny patrilo politicky do viacerých štátov.³⁰ Iné boli podmienky na štandardizáciu, kodifikáciu, na zjednotenie pravopisu v Haliči a v Bukovine, ktoré do roku 1918 patrili k Habsburskej ríši, potom k Poľsku, iné na území dnešnej Zakarpatskej oblasti, patriacej do konca 1. svetovej vojny k Maďarsku, potom k Československu, či v regiónoch strednej a východnej Ukrajiny, ktoré boli najprv pod vládou cárskeho Ruska, potom Sovietskeho zväzu.

Na tieto problémy ukrajinskej orientácie poukazuje používanie rôznych pravopisov v regióne v danom období: najrozšírenejšia bola etymologická a fonetická ortografia. Prívrženci ukrajinskej orientácie prikladali mimoriadny význam jazykovej jednote Ukrajincov žijúcich na Podkarpatsku a za karpatskými priesmykmi, ktorá sa mala prejaviť aj v oblasti pravopisu. V ukrajinoфильskom časopise „Учитель“ [Učiteľ] v roku 1931 v článku *Мова і правопис* [Jazyk a pravopis] od autora K. Csehovicsa sa dalo dočítať: „Keď členovia jedného národa nepoužívajú na zaznamenanie rovnakých hlások svojho spisovného jazyka rovnaké znaky, zoslabne medzi nimi pocit národnej jednoty, a zároveň sa sťažuje vzájomné odovzdávanie myšlienok kultúrnych hodnôt súvisiacich s jazykom.“³¹

Keď miestne autority boli konfrontované s otázkou, ktorý jazyk alebo jazykový variant má byť používaný vo vzdelávaní a vo verejnej správe na území Podkarpatskej Rusi podľa Generálneho štatútu, 15. novembra 1919 sa listom obrátili na pražskú akadémiu vied (list bol registrovaný pod č. 934). Na list odpovedal československý minister školstva Gustav Habrman listom č. 62.756/19. 902 z 20. decembra 1919. Ako z úvodu listu vyplýva, komisia, zostavená z jazykovedcov a iných odborníkov, ktorá prijala stanovisko k otázke literárneho jazyka regiónu (ako vec dokumentu je uvedený „Spisovný jazyk pro Karpatskou Rus“) a k otázke variantu, ktorý sa má používať na školách, rokovala 4. decembra 1919. Experti jednomyselne prijali päťbodové stanovisko, s ktorým minister oboznámil vedenie Podkarpatskej Rusi vo vlastnoručne podpísanom liste.

Prvý bod stanoviska konštatuje, že v otázke spisovného jazyka sú oprávnení rozhodovať nositelia jazyka, a nie akademické výbory. V ďalšom bode sa experti jednoznačne priklonili k názoru, že vypracovanie nového spisovného jazyka pre slovanské obyvateľstvo regiónu by bol počin s veľmi diskutabilnou úspešnosťou, a popritom by bol aj zbytočný a nesúladný s cieľmi československej národnostnej politiky, pretože by mohol mať za následok odstredivé tendencie. Podľa tretieho bodu jazykové varianty regiónu sú nepochybne nárečiami „maloruského“, teda ukrajinského jazyka. Z toho vyplýva, že za spisovný jazyk treba uznať ten jazyk,

29 ГУСЬНАЙ, Игорь. *Языковый вопрос в Подкарпатской Руси*. Пряшевъ : Книгопечатня „Св. Николая“, 1921, s. 30.

30 KOCSIS, Károly – RUDENKO, Leonid – SCHWEITZER, Ferenc (eds.) *Ukraine in Maps*. Kyiv – Budapest : Institute of Geography National Academy of Sciences of Ukraine – Geographical Research Institute Hungarian Academy of Sciences, 2008, s. 19-24.

31 *Учитель* 7 – 8 (XII), 1931, s. 137-139.

ktorí používajú najbližší susedia obyvateľov Podkarpatska: haličskú ukrajinčinu („haličskou ukrajinštinu“). Toto odporúčanie je doplnené poznámkou, že miesto fonetickej ortografie, používanej v Haliči, na Podkarpatskej Rusi by sa mala používať etymologická ortografia.³² Podľa názoru pražskej skupiny odborníkov zavedenie ukrajinského spisovného jazyka prospeje aj školám, a umožní import haličských učebníc, resp. zamestnávanie haličských pedagógov. Obavy zo šírenia ukrajinského iredentizmu na Podkarpatskej Rusi sú nepodložené – konštatuje list ministra. Ako sa v ňom píše, Iredenta by mala väčšiu šancu, ak by niekto chcel podkarpatských Slovanov umelo odtrhnúť od ich prirodzených národných koreňov.

Vo svetle vyššie uvedeného je zvlášť zaujímavý štvrtý odsek listu. Akademici tu odporúčajú povinné vyučovanie ruštiny popri štátnom jazyku na stredných školách, a to z dôvodu, aby slovanskí obyvatelia regiónu, rovnako ako Ukrajinci, nestratili pocit spolupatričnosti s veľkým ruským národom.³³

A na záver v piatom bode experti navrhli odborne i politicky preskúmať dovtedajšie pokusy o vytvorenie miestneho spisovného jazyka, akou bola napr. Vološino-va gramatika.³⁴

K prvému verejnemu sporu medzi ruskou a ukrajinskou orientáciou došlo na Podkarpatskej Rusi v roku 1921. Prešovský školský inšpektor Igor Husnaj vo svojom vyššie citovanom článku *Языковый вопросъ въ Подкарпатской Руси* [Jazyková otázka na Podkarpatskej Rusi] z roku 1921 sa domnieval, že české úrady ani nevedia, čo majú rozumieť pod „jazykom ľudu“, preto navrhoval zavedenie ruského jazyka. Používanie ukrajinského spisovného jazyka odmietal, samotný ukrajinský jazyk označil za rakúsko-poľský výmysel, ukrajinskú orientáciu považoval za separatistickú. Rusinizmus hodnotil ako prejav úzkych teritoriálnych záujmov, resp. ako prejav provincionalizmu a duchovnej zaostalosti, ako protiruskú orientáciu.³⁵ „Sú až tri maloruské nárečia, a okrem toho je celý rad menších nárečí. Len na Podkarpatskej Rusi možno rozlíšiť tri, ba dokonca štyri nárečia. Kam by sme sa dostali, keby si pod heslom »materinský jazyk« každé nárečie nárokovalo uznanie za úradný jazyk?“³⁶ – položil rečnícku otázku Igor Husnaj, odmietajúc rusínsku aj ukrajinskú orientáciu.

32 ШЕВЕЛЬОВ, Юрий. *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941). Стан і статус*. Київ : Сучасність, 1987, s. 249.

33 ТИХУЇ, František. *Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi*. Praha : Orbis, 1938, s. 112.

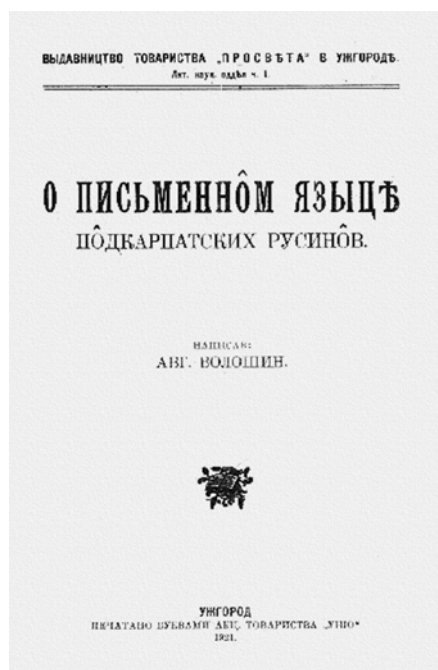
34 Stanovisko Českej akadémie vied v pôvodnom (českom) jazyku cituje Мозер Міхаель. Шляхи „українізації: Підкарпаття за міжвоєнної доби – перші граматики української мови. In ZOLTÁN, András (ed.) *In memoriam István Udvari (1950 – 2005)*. Nyíregyháza : Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2011, s. 248. Fotokópiu pôvodného dokumentu publikuje: ЧЕРНИЧКО, Степан – ФЕДИНЕЦЬ, Чілла. *Наш місцевий Вавилон. Історія мовної політики на території Закарпаття у першій половині ХХ століття (до 1944 року)*. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2014, s. 105-106.

35 ПЛІШКОВА, Анна. *Русинський язык на Словенску (Короткий нарис історії і сучасності)*. Пряшів : Світовий конгрес Русинів, 2008, s. 39-40.

36 ГУСЬНАЙ, Игорь. *Языковый вопросъ въ Подкарпатской Руси*. Пряшевъ : Книгопечатня „Св. Николая“, 1921, s. 30.

Na Husajnové tézy reagoval Augustín Vološin staťou pod názvom *О письменном языке Подкарпатских русинов* [O spisovnom jazyku podkarpatských Rusínov].³⁷ Jednoznačne sa postavil za používanie ukrajiničiny ako spisovného jazyka, a odmietol teóriu, podľa ktorej je ukrajinský/maloruský (малоруський) jazyk iba jedným z dialektov (veľko)ruského (великорусский) jazyka. Vološin považoval ruskú orientáciu za anachronistickú chybu, výrazne sa prejavujúcu od 2. polovice 19. storočia, ktorá pôsobí proti národnej konsolidácii.³⁸ Predpokladal, že za ruskou orientáciou sa skrývajú rozdeľujúce politické ciele. „Začalo sa tu obšmietať zopár fanatických janičiarov z cárskeho a boľševického Ruska, a začalo svoju nebezpečnú, bratovražednú prácu. Jednoduchých ľudí rozdelili s najpodlejšou demagógiou, povrchných veriacich sem-tam obrátili na »krivosláviu«,³⁹ inteligenciu rozbili jazykovou otázkou“ – píše vo svojom polemickom spise. Odmietol obvinenie zo separatizmu, v prospech samostatnosti ukrajinského (maloruského) jazyka argumentoval stanoviskom Petrohradskej akadémie vied z roku 1905.⁴⁰

V súvislosti so všeruskou jazykovou jednotou a s nemeckým príkladom, na ktorý sa odvolával jeho oponent, Vološin citoval prácu Vatroslava Jagića (1908), a poukazyval na to, že popri nemčine existuje viacero germánskych jazykov, napr. flámsky, holandský, dánsky, nórsky či švédsky jazyk. „Ak preskúmame príčiny oddelenia týchto jazykov od všegermánskeho, všimnime si ich historický vývoj uberajúci sa odlišnými smermi. Takto sa musíme pozerať aj na historické príčiny oddelenia maloruského a veľkoruského jazyka“ – píše autor. „Tak, ako nie je možná kvadratura kruhu, je takmer nemožné sceliť históriou rozdelené národy prostredníctvom jazyka“ – poznamenáva Vološin v súvislosti s ruským a ukrajinským národom a jazykom, dodávajúc, že „každý slovanský národ si vytvoril vlastný jazyk a literatúru“. Vološin podčiarkol, že spisovný jazyk sa musí priblížiť jazyku ľudu. Aj spisovatelia,

Titulná strana jazykovednej publikácie
A. Vološina

37 ВОЛОШИН, Августин. *О письменном языке Подкарпатских русинов*. Ужгород: „Уніо“, 1921. Dostupné na: <http://litopys.org.ua/volosh/volosh30.htm>

38 ПЛІШКОВА, Анна. *Русинський язык на Словенску (Короткий нарис історії і сучасності)*. Пряшів: Світовий конгрес Русинів, 2008, s. 40.

39 Gréckokatolícky kňaz Vološin touto slovnou hrou porovnáva pravosláviu (православіє) a „krivosláviu“ (кривославіє), odkazujúc na schizmu, keď mnohí gréckokatolícki veriaci prestúpili do pravoslávnej cirkvi. „Pravoslávny“ v doslovnom preklade znamená (aj) pravoverného, prefix „krivo-“ sa tu používa vo význame „krivý, prekrútený, nepravý“.

40 *Об отмене стесненной малорусского печатного слова*. Санкт-Петербург, 1905. Dostupné na: http://histans.com/LiberUA/OtmStMalPechSl_1905/OtmStMalPechSl_1905.pdf

básnici maďarského reformného obdobia, Mihály Csokonai Vitéz, Sándor Petőfi a János Arany obnovili maďarskú literatúru pozdvihnutím jazyka jednoduchých ľudí na úroveň literárneho jazyka – domnieva sa Vološin. Vološin jednoznačne postavil proti sebe miestne, regionálne literárne tradície a veľkoruskú jazykovú orientáciu, pričom však na regionálne jazykové tradície hľadí ako na také, ktoré majú svoj základ v jazyku ľudu, ale sa neoddeľujú od jazykových variantov používaných na druhej strane Karpát.

V závere polemického spisu Vološin sumarizoval svoje tézy. Konštatoval, že samostatnosť maloruského (čiže ukrajinského) jazyka je faktom. Boj proti nemu má politické a ekonomické dôvody. Maloruský jazyk podľa neho nemožno spájať so separatizmom, pretože on nie je prekážkou slovanskej solidarity. Veľkoruský pravopis nie je možné aplikovať na maloruský jazyk. Polonizmy v haličských jazykových variantoch, ruské a poľské prvky v ukrajinčine, hungarizmy v podkarpatských jazykových variantoch nezmenili ľudový charakter maloruského jazyka. Veľkoruská orientácia je podľa neho anachronistická, je prekážkou kultúrneho vývinu, sťažuje prácu cirkvi a duchovný život, je nepriaznivý z hľadiska ekonomického, je prekážkou v ceste politickej konsolidácie.

Praha sa pokúsila o usporiadanie jazykových pomerov v regióne aj prostredníctvom referenda. V roku 1937 sa v referende pýtali na gramatiku, ktorá by sa mala v školách používať pri výučbe rusínskeho jazyka. Výsledky však boli rozporuplné. Z 427 škôl si 73 % zvolilo rusofilskú gramatiku Evmenija? Evhenija Sabova, 27 % ukrajinskú gramatiku Ivana Paňkeviča. Tieto výsledky sa dali vyložiť tak, že väčšina sa priklonila k existencii samostatného rusínskeho ľudu a k používaniu ruského jazyka. Ukrajinská inteligencia však výsledky neuznala o. i. s poukázaním na fakt, že referendum sa neuskutočnilo na celom území Podkarpatskej Rusi.⁴¹

Inštitucionálnym zázemím ukrajinofilov bol Spolok Prosvita [Товариство Просвіта], založený v roku 1920 podľa haličského vzoru, a časopis *Науковий збірник* [Vedecký zborník]. „Dávame na známosť celému vzdelanému svetu, že my, podkarpatskí Rusíni sme súčasťou veľkého ukrajinského národa, a že náš jazyk a naša literatúra boli, sú a budú totožné s jazykom a literatúrou našich bratov z druhej strany Karpát, budeme zo všetkých síl bojovať proti všetkým pokusom porušiť nás, alebo vyrobiť z nás osobitný kmeň, a tým nás národne oddeliť od nášho materinského kmeňa“ – môžeme sa dočítať v programe Spolku Prosvita.⁴² Jeho protipólom bola rusofilská Spoločnosť Alexandra Duchnoviča [Русское культурно-просвѣтительное общество имени А. В. Духновича, skrátene: Общество имени А. Духновича], založená v roku 1923, resp. časopisy *Карпатський край* [Karpatský kraj] (1923 – 1924) a *Карпатський світ* [Karpatský svet] (1928 – 1933). Obe spoločnosti sa snažili ovplyvniť miestny kultúrny život a prostredníctvom svojich časopisov udomáčniť

41 MAGOCSI, Paul Robert. *The Shaping of a National Identity: Developments in Subcarpathian Rus' 1848 – 1948*. Cambridge : Harvard University Press, 1978, s. 226; SHEVELOV, George Y. The Language Question in the Ukraine in the Twentieth Century (1900 – 1941). *Harvard Ukrainian Studies* XI, 1987, s. 205; ЛЕВЕНЕЦЬ, Юрій et al. (eds.) *Закарпаття в етнополітичному вимірі*. Київ : ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2008, s. 271.

42 Cituje: BONKÁLÓ, Sándor. *A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés*. Pécs : Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, 1935, s. 63-64.

v regióne ukrajinský, resp. ruský jazyk. Významná časť členov Prosvity sa hlásila k ukrajinskej národnosti, na rozdiel od členov Duchnovičovej spoločnosti, ktorí sa zväčša považovali za Rusínov. Medzi prívržencami ukrajinskej orientácie bolo početných Haličanov, v členstve rusínskej spoločnosti sa nachádzali aj (veľko)ruskí emigranti – príslušníci inteligencie.

Dvojjazyčná poštová pečiatka Užhorodu

Súčasník Julius Marina

vo svojich pamätiach odhadoval, že veľkoruská Spoločnosť Duchnoviča, vedená Evhenijom Sabovom a Stepanom Fencikom reprezentovala 40 – 42-percentnú väčšinu, kým Vološynov spolok Prosvita mal 28 – 30-percentnú podporu. Podľa Marínu sa „narodovci“ (čiže prívrženci rusinizmu) ľudového rázu, vedení gréckokatolíckym biskupom Alexandrom Stojkom, pridávali skôr na stranu rusofilov.

Česká administratíva 15. júla 1937 síce deklarovala rovnoprávnosť ruského a ukrajinského jazyka na Podkarpatskej Rusi, ku koncu sledovaného obdobia – paralelne so stabilizáciou pozícií politickej elity ukrajinoфильského zamerania – sa výrazne posilnila aj ukrajinská jazyková orientácia. Pri príležitosti aktuálneho kongresu Spolku Prosvita v Užhorode 16. – 17. októbra 1937 bol vydaný manifest, ktorý s podpisom predsedov 24 strán, spoločenských a kultúrnych organizácií rozširovali v regióne aj vo forme plagátov. Podľa autorov manifestu Moskva vnucuje miestnym obyvateľom ruštinu, Budapešť zasa rusínčinu, oni sú pritom Ukrajinci, aj ich jazyk je ukrajinský. „Nemôžeme pripustiť – píše sa v proklamácii –, aby nepriatelia republiky a ľudu kreovali karpatoruský ľud, o ktorom ešte nikto nechyroval. Nie sú to ani Rusi (москалі), ani Karpatorusi (карпаторосси), je tu iba jeden národ, a to ukrajinský (український народ), ktorý má jeden jazyk, jednu kultúru a jedinú gramatiku.“ Autori žiadali aj výučbu v ukrajinskom jazyku v školách regiónu.⁴³

Obe orientácie mali významný vplyv aj na školstvo. Učiteľské združenie [Учительська Громада], fungujúce v rokoch 1929 – 1939 združovalo najmä ukrajinoфильských pedagógov, Učiteľská spoločenstvo [Учительское Товарищество] rusoфильských pedagógov. Časopisom združenia bol *Учительський Голос* [Učiteľský hlas] (1930 – 1939), časopisom spoločenstva *Народна Школа* [Ľudová škola] (1921 – 1938).

Pražská vláda podporovala rozšírenie siete česko(slovenských) škôl a vyučovanie v štátnom jazyku, ale umožňovala aj vyučovanie v materinskom jazyku. Počet žiakov, ktorí sa zúčastňovali výučby v slovenskom alebo českom jazyku, výrazne prevyšoval počet žiakov so slovenskou alebo českou národnosťou, no v tomto obdo-

43 MARINA, Gyula. *Ruténsors – Kárpátalja vэгzete*. Nagyszőlős : Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1977/1999, s. 102, 111.

bí na území Podkarpatskej Rusi sa príslušníci mnohých národností mohli vzdelávať vo svojom materinskom jazyku.⁴⁴

Gréckokatolícka cirkev spočiatku podporovala rusinizmus, neskôr sa veľká časť kňazov – nie v poslednom rade pod vplyvom Vološina – postavila za ukrajinskú orientáciu. Ortodoxná (pravoslávna) cirkev považovala za účelné používanie ruštiny ako spisovného jazyka. V politickom živote bol zástancom rusinizmu Andrej Bródy, ukrajinofilstva Augustín Vološin. Keď bol Bródy menovaný do čela prvej autonómnej vlády, myšlienka samostatnosti rusínskeho národa a zároveň zavedenia ruského literárneho jazyka získala väčšiu podporu, aj keď vo výzve Rusínskej národnej rady, ktorú vylepovali v októbri 1938 po celej Podkarpatskej Rusi, stálo, že oficiálnym jazykom má byť „jazyk ľudu“.⁴⁵ Vláda Bródyho bola onedlho nahradená kabinetom Vološina. A Vološin jednoznačne považoval za správne ukrajinské smerovanie. Počas svojej vlády urobil dôležité kroky pre posilnenie nezávislosti od Prahy, pre posilnenie statusu ukrajinského jazyka v regióne. Vyvrcholením týchto snáh bolo vyhlásenie nezávislej Karpatskej Ukrajiny, resp. ešte predtým zavedenie ukrajinčiny ako štátneho jazyka.

Pri vypracúvaní štandardnej variety jazyka (čiže v procese štandardizácie a kodifikácie) teória a prax jazykového plánovania rozoznáva štyri podstatné fázy: výber, kodifikáciu, šírenie a kodifikácia.⁴⁶ Výber je vlastne rozhodnutím o tom, ktorý jazyk, resp. variant má byť základom štandardnej variety. Potom nasleduje kodifikácia, čiže fixácia štandardnej variety v gramatikách, slovníkoch, príručkách, pravidlách pravopisu atď. Vo fáze šírenia ide o to, aby sa kodifikovaná norma – najmä prostredníctvom školstva – stala známou v čo možno najširšom okruhu používateľov, aby sa obyvateľstvo, tlač atď. nasmerovali tak, aby ju začali používať. Pojem dopracovanie označuje proces „údržby“ štandardnej variety: sledovanie zmien jazykovej normy, jej stylistické rozširovanie, diferencovanie, jemné dolaďovanie kodifikačných úloh. Einar Haugen súhrnne nazýva tieto kroky štandardizáciou, pretože vďaka nim sa stáva z dialektu štandardný jazyk.⁴⁷

V oblasti vzdelávania prebiehal súboj medzi spomenutými jazykovými orientáciami prostredníctvom až troch zo štyroch základných fáz jazykového plánovania. Pri výbere sa jedna orientácia rozhodla pre ukrajinský, druhá pre ruský spisovný jazyk, kým tretia sa pokúšala o kodifikáciu novej štandardnej variety. Pri kodifikácii zohrávali podstatnú úlohu gramatiky používané v školskom vzdelávaní, je to pred-

44 SHEVELOV, George Y. The Language Question in the Ukraine in the Twentieth Century (1900 – 1941). In *Harvard Ukrainian Studies* 11, 1987, s. 204.

45 *Манифест до Українського народу Підкарпаття*. 17-го жовтня (октобра) 1937. Dostupné na: <http://litopys.org.ua/volosh/volosh39.htm>; МИШАНИЧ, Олекса. *Політичне русинство: історія і сучасність. Ідейні джерела закарпатського регіонального сепаратизму*. Київ: Обереги, 1999.

46 КЛИМА, Виктор. Школьное дело и просвещение на Подкарпатской Руси. In Эдмунд Бачинский (ed.) *Подкарпатская Русь за годы 1919 – 1936*. Ужгородь : Русский Народный Голось, 1936, p. s. 103; МАГОЧІЙ, Павло Роберт. *Історія України*. Київ : Критика, 2007, s. 518.

47 Cituje: FEDINEC, Csilla. *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918 – 1944*. Galánta – Dunaszerdahely : Fórum Intézet – Liliium Aurum Könyvkiadó, 2002, s. 291.

sa škola, ktorá formuje jazykové správanie, zvyklosti používania jazyka, vedomie normy, pravopis. A nakoniec tým, ktorý jazyk si vybrali za vyučovací jazyk, mohli dosiahnuť významné výsledky aj v oblasti šírenia.

Sledujúc jazykové polemiky doby v teoretickom rámci jazykovej politiky, resp. jazykového plánovania, jazykovo-plánovacie kroky jednotlivých jazykových orientácií môžeme zhrnúť tak, ako to uvádzame v nasledujúcej tabuľke.⁴⁸ Rusinizmus pri výbere staval na vytvorení nového literárneho jazyka, zastrešujúceho miestne dialekty, zlievajúce tieto dialekty. Ukrajinoľubi sa rozhodli pre ukrajinský, rusofili pre ruský spisovný jazyk. Ukrajinské a ruské jazykové hnutia aplikovali najmä školské gramatiky, Rusíni sa k vytvoreniu spisovnej normy približovali prostredníctvom literárnych a vedeckých diel. Hlavný prostriedok rozširovania videli v školskej výučbe. Na dopracovanie, na údržbu a rozvoj už fixovaných noriem za daných historických a politických okolností nemala reálnu možnosť ani jedna orientácia.

Podkarpatské jazykové orientácie z hľadiska jazykového plánovania

	Rusinizmus	Ukrajinská orientácia	Ruská orientácia
Selekcia	Nový spisovný jazyk vychádzajúci z miestnych dialektov.	Ukrajinský jazyk.	Ruský jazyk.
Kodifikácia	Postupne sa dopracovať k fixácii spisovnej normy (k štandardizácii a kodifikácii) cez publikovanie literárnych a vedeckých diel.	Udomáčniť ukrajinský spisovný jazyk pomocou gramatík (napr. gramatika Ivana Paňkeviča).	Prevzatie už kodifikovaného ruského spisovného jazyka, resp. gramatika Evmenija? Evhenija Sabova.
Implementácia	Školské vzdelávanie, cirkevný a kultúrny život, noviny, časopisy.	Školské vzdelávanie, cirkevný a kultúrny život, politika a verejný život.	Školské vzdelávanie, cirkevný a kultúrny život.
Elaborácia	Nezostal čas.	Nezostal čas.	Nezostal čas.

Hlavnou národnostnopolitickou a jazykovopolitickou otázkou Podkarpatskej Rusi v československom období bola autonómia, sľúbená v Saint-Germainskej zmluve aj v ústavnej listine z roku 1920, a vnútorná úprava jazykových práv v jej rámci. Česko-Slovensko však až do roku 1938 odďaľovalo zavedenie autonómie. Z hľadiska jazykovej politiky najdôležitejšie udalosti doby boli zmena štátneho jazyka (miesto maďarčiny sa štátnym jazykom stal jazyk československý) a priznanie statusu ofici-

48 FISHMAN, A. Joshua. Language modernization and planning in comparison with other types of national modernization and planning. In JOSHUA, A. Fishman (ed.) *Advances in language planning*. The Hague : Mouton, Haugen, 1974, s. 79-102; HAUGEN, Einar. The implementation of corpus planning: Theory and Practice. In COBARRUBIAS, Juan – FISHMAN, A. Joshua (eds.) *Progress in language planning. International perspectives*. Berlin – New York – Amsterdam : Mouton, 1983, s. 269-289.

álneho jazyka rusínčine. Nie je prekvapujúce, že tieto zmeny pociťovali Maďari ako negatívne, kým Rusíni ako pozitívne. Dôležitá bola aj čoraz výraznejšia prítomnosť ukrajinského jazyka vo vzdelávaní, v kultúre, v tlači a v administratíve. Zo súperenia jazykových orientácií v tomto období ešte nevyšla ani jedna ako „vítazka“. Je ale nespochybniteľné, že výrazná prítomnosť ukrajinskej orientácie vo vzdelávaní, organizačná práca ukrajinských intelektuálov prichádzajúcich z Haliče, resp. kroky smerom k nezávislosti karpatskoukrajinského štátu mali rozhodujúci vplyv na identitu slovanského obyvateľstva regiónu, aj na rozvoj jeho jazykového povedomia. Toto smerovanie bolo jednoznačne ukrajinské.